

35. Kylix. Museum of fine arts, Boston 01.8018. [Електронний ресурс] / Perseus Digital Librare. – Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Boston+01.8018&object=Vase>. – Назва з екрана.
36. Calyx krater. Antikensammlungen, Munich 8935. [Електронний ресурс] / Perseus Digital Librare. – Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Munich+8935&object=Vase>. – Назва з екрана.
37. Kitharode and man. Image of Wurzburg L 509. [Електронний ресурс] / Perseus Digital Librare. – Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/image?img=Perseus:image:1992.09.0141>. – Назва з екрана.
38. Greek Vase Painting // The Metropolitan Museum of Art. Bulletin, 1972. – 68 p.

Варьян О. О. Использование сюжетов древнегреческой вазописи в исследовании концепции «идеального гражданина»

Проанализирована репрезентативность античной керамики, как источника исследования концепции «идеального гражданина». Рассмотрены сюжеты вазописи, которые отображают физическую и духовную составляющие гармоничной личности. Используются изображения атлета, дискобола, лучника, спринтера, сцены пятиборства, спортивных состязаний, сцены тренировок в палестре. Духовная составляющая раскрыта в сюжетах применения музыки в обучении, состязаниях, праздниках.

Ключевые слова: античная керамика, вазопись, «идеальный гражданин», гармоническая личность, физические тренировки, музыка.

Varian O. O. Using the scenes of Greek vase painting in a study of the concept of the «ideal citizen»

The representativeness of the ancient pottery as a source for investigating the concept of the “ideal citizen” has been analysed. The vase paintings depicting physical and spiritual components of personality have been studied. The images of the athlete, the discus thrower, the archer and the sprinter have been used as well as the scenes of pentathlon, sports competitions, palestra training. Spiritual component is disclosed in plots of using music in study, competitions and festivals.

Keywords: ancient pottery, vase painting, harmonious personality, «ideal citizen», physical training, music.

УДК 94:32.019.51(44)“15/17”

В. Г. Ціватий

ФРАНЦІЯ І ЄВРОПЕЙСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА XVI–XVIII ст.: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ДИПЛОМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті аналізується зовнішня політика і дипломатія європейських держав доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.). Особливу увагу приділено інституціональному розвитку суспільно-політичної думки та інституціонально-дипломатичній практиці Франції. Визначено напрями розвитку теорії та практики зовнішньої політики і дипломатії в Європі доби раннього Нового (XVI-XVIII ст.) та особливості їх формування та становлення у Франції.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, моделі дипломатії, інституціоналізація політики, Франція, Європа, ранній Новий час (XVI-XVIII ст.).

У добу раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.), поряд з виникненням і еволюцією європейської системи держав, відбувається об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення європейської суспільно-політичної думки та закономірний процес її впливу на становлення і розвиток теорії зовнішньої політики і дипломатії держав Європи. Початкові форми інституалізації виникають на рівні самоорганізуючих процесів [1, с. 268-274; 2; 3].

Поняття «інституціоналізація» активно використовують політологи, правознавці, філософи, соціологи, економісти для виявлення суперечливих проблем суспільного розвитку з найдавніших часів до сьогодення. Історики, враховуючи його специфіку та концептуально-теоретичну складність, не поспішають залучати до методологічного арсеналу історичного пізнання. Історичний аспект дослідження інституціоналізації зовнішньої політики передбачає виявлення способів досягнення тих чи інших суспільних результатів, відтворює процес самої трансформації, а не зосереджує увагу дослідника лише на простій фактологічній констатації.

Така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвиток дипломатичних служб європейських держав в контексті формування суспільно-політичної думки в Європі.

Досліджуючи інституціональні процеси в європейській зовнішній політиці й дипломатії раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.), автор у даній статті прагне показати не лише історію розвитку зовнішньої політики та дипломатії Франції у загальноєвропейському контексті, яка вже була предметом дослідження науковців, а виокремити її функціональний аспект саме в контексті впливу суспільно-політичної думки на процес інституціоналізації дипломатичних служб в державах Європи у часово-просторовому вимірі.

Виходячи з постановки проблеми – маємо вивчати не лише схему хронологічних подій дипломатичної діяльності держав, спираючись на джерельну базу, а показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища під впливом суспільно-політичної думки на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, виявити критерії ефективності зовнішньої

політики з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи, наприклад – Франції [4].

У цілому, аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генезису та розвитку системи європейських держав свідчить про усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. У той же час, необхідно виявити організаційні та кількісні, якісно нові зміни у зовнішній політиці та дипломатії європейських держав досліджуваного періоду, тобто вказати на всі суттєві події та факти, не означає збагнути сутнісних ознак самої системи держав. Для її вивчення необхідно використовувати нові методики пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін. Вона ефективна тоді, коли ми прагнемо дати загальноцивілізаційну або навіть системну оцінку глобальних змін, а також для виокремлення результативності історичного процесу, його конкретних досягнень чи прорахунків. Історики дедалі частіше схиляються саме до нових методик дослідження складних суспільно-політичних явищ, а тому розглядають проблеми взаємин інтелігенції та влади, політики і дипломатії, менталітету і світогляду, намагаються дати системну оцінку періоду раннього Нового часу як перехідній, певною мірою доленосній добі європейського розвитку [5, с.95-125], тощо.

Безумовно, що в запропонованій статті досліджуються не всі аспекти, які вимагають нового бачення, а лише принципові. Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань.

Наприкінці XV століття постають явні обриси принципово нового політичного порядку в Європі, утвореного територіальними державами. Політична ситуація після подій Столітньої війни (1337-1453), суттєво змінилася завдяки тому, що значно зміцнилися монархії, й у більшості держав, зокрема – Франції, Іспанії та Англії, завершувався процес внутрішньої консолідації. Саме в цих державах було закладено основи сучасних національних держав, у той час як роздробленість Німеччини й Італії залишалася непереборною. Ці тенденції знайшли свої чітке відображення в подіях Італійських воєн (1494-1559) [6].

Ранній Новий час (XVI-XVIII ст.) був для європейського суспільства часом різнопланових змін та інновацій. Найбільш чітко нові тенденції виявили себе у формуванні нового французького суспільства в цілому, та зокрема – формуванні ментальних установок та особистості нового типу під впливом європейської суспільно-політичної думки раннього Нового часу. Одним із таких чинників впливу слугувало поширення у Франції практики книгодрукування як нового напрямку розповсюдження інформації у французькому суспільстві [7, р.76-94; 8; 9, р.277-307].

Поряд із змінами в політичній, соціально-економічній і культурній сферах, формуються підвалини основ державної дипломатичної служби й відбувається інституціоналізація зовнішньої політики і дипломатії європейських держав. Дипломатична практика і дипломатичні служби європейських держав інституціоналізувалися у відповідь на зміцнення державної влади. Постійна дипломатична служба набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Так, із 1510-х років – у Папській державі, із 1520-х – в Англії, в Імперії – за доби Карла V. До середини XVI століття це вже стало європейською традицією. Важливим фактором її поширення було саме книгодрукування як носій важливої офіційної інформації.

Одне з центральних місць у теорії й практиці дипломатії раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) посідали саме проблеми розуміння сутності, функцій і методів реалізації влади у сфері зовнішніх зносин. Із цією проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-правових форм і типів правління, інституціональних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів при висвітленні завдань та практичної діяльності влади, у тому числі у сфері зовнішніх зносин і дипломатичної практики. Саме через друковану книгу вони могли їх поширювати і апробувати серед інтелігенції, політиків та дипломатів. Особливого поширення набули трактати про форми державної влади і державного устрою, про переговорний процес і правила ведення переговорів, політичні трактати і памфлети, політичні й дипломатичні мемуари тощо [10].

Постійна дипломатична служба у XVI-XVIII століттях набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Філіп де Комін, політик і дипломат початку XVI століття, відзначає: «Два могутніх владарі-державці, якщо вони мають бажання жити в злагоді, не повинні часто бачити одне одного, а спілкуватися їм належить посередництвом досвідчених і мудрих осіб, які будуть проводити переговори і залагоджувати суперечки» [11, с. 299-309]. Інформація про внутрішнє становище в інших державах та їх зовнішньополітичні плани незвично розширилася. Можливість співставлення відомостей, які надходили від послів із різних держав, розвивала вміння дипломатів критично розбиратися в інформації та сприяла розширенню їх світогляду.

Серед політичних засобів Філіп де Комін рішуче віддає перевагу дипломатії. Дипломатія для Ф. де Коміна – це мистецтво, в якому державець має можливість віднайти найкраще застосування своєму розуму, досвіду, мудрості. У своїх «Мемуарах» Ф. де Комін залишив багаточисленні поради та настанови у справі, в якій він був визнаним майстром-віртуозом, дипломатом із великим практичним досвідом [12]. Саме в них особливо виразно виявляється його прагматична думка, звільнена від середньовічної рицарської й християнської етики.

Французький політик і дипломат Філіп де Комін, як і відомий його італійський колега Нікколо Макіавеллі, виявляє повну безпринципність у своїх правилах проведення політичної гри, але, щоправда, не виправдовує політичні вбивства. Він, наприклад, настійно рекомендує дипломатичне шпигунство, підкуп за сприяння

послів людей в оточенні супротивника і схвально відзивається про тих мудрих владарів-державців і послів, які вміють це робити. Для нього дипломатія – це утаєна боротьба, в якій виграють наймудріші [13, р. 220].

Наприкінці XV століття у Франції розпочинається процес інституціонального розвитку книгодрукування як відзив на підйом економіки, централізацію французької держави, зміцнення і централізацію королівської влади та зростання ролі зовнішньополітичного чинника, і зокрема – французької дипломатії та французької культури. У добу раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) посилюється потреба в алфабетизації населення та книгодрукуванні як новому способі передачі текстів, стає супутнім чинником політико-дипломатичних процесів, які активно розвиваються в цей період та поширюються через процес культурних трансформацій нового суспільства та ментальних установок особистості раннього Нового часу.

Перший друкарський верстат з'явився у Франції порівняно пізно – багато перешкод чинили синдикати писарів. Першу книжку у Франції надрукували латиною лише 1470 року. Перші друкарні було створено в Парижі при Сорбонні як допоміжні структури при університетських центрах. Перші приватні друкарні як самостійні приватні підприємства з власною інфраструктурою з'являються в Парижі й Ліоні. Починається повільний, але невпинний процес орієнтації книговидавців на споживача – у Ліоні книжки не підлягали цензурі Сорбонни, крім того, їх розцінювали як звичайний товар, і вільно продавали на будь-якому міському ринку [14, с.27-30]. Перша книжка французькою мовою була надрукована у 1477 році. З кінця XV - початку XVI століття видавці друкують переважно масову літературу – лицарські романи, календарі, казки, політичні та наукові трактати тощо. У XVI-XVIII століттях друк книг був пов'язаний тісно безпосередньо з продажем, адже зазвичай власник друкарні був одночасно і власником книгарні. Перша Королівська друкарня – перша державна друкарня Франції – була заснована за наказом політика і дипломата кардинала Рішельє і розпочала функціонувати наприкінці XVII століття.

У переважно світській та політико-дипломатичній сфері французька книжка знову переорієнтувалася у XVIII столітті. У цей період створюються енциклопедичні видання (наприклад, «Енциклопедія...» Дені Дідро), друкуються збірки міждержавних договорів та інші дипломатичні видання. Усі традиції книгодрукування і французької книги були успішно рецепійовані в нові інституції доби Нового і Новітнього часу.

Книгодрукування у Франції початку XVI століття вже уособлює власне французьку книжкову культуру і відповідно відбувається процес французького впливу на європейську книжкову культуру, та процес взаємозбагачення між різними книжковими культурами Європи [15; 16].

Головним джерелом для вивчення витоків французького книгодрукування другої половини XV століття та його ролі у розвитку культури Франції та книжкової спадщини є французькі інкунабули, які зберігаються у світових бібліотечних зібраннях. А друкована книга доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) – це вже не просто друк окремого видання, а видавничий процес у сукупності технічного (типографське здійснення друку), соціально-економічного, політико-дипломатичного та культурного аспектів, а сама книга як сукупність чітко визначених її елементів – форми, структури, оформлення і змісту. У цілому ж французька книга раннього Нового часу є джерелом для вивчення соціо професійних груп та соціально-культурних верств населення та її рецепції як на європейському, так і світовому рівнях. Професійно соціоорієнтованими групами доби раннього Нового часу були перш за все – духовенство, панівна верхівка, банкіри, дипломати та інтелігенція [17].

Французька книга XVI-XVIII століття стає важливим носієм інформації та формує певне інформаційне поле французького суспільства, оскільки вже в цей період можна говорити про історію та особливості окремих елементів структури книги (марка друкарів і видавців), типографський матеріал, історію окремих типографій, історію окремих видавців, особливості взаємовпливу рукописної та друкованої книги тощо.

У цей період чітко окреслюється проблема книгодрукування як нового етапу в інформаційній культурі Франції, та її ролі в інформаційному розвитку європейського інформаційного простору та суспільно-політичній думці Франції. Для цього періоду характерна специфіка формування зовнішнього вигляду, структури, допоміжного апарату, декору та ілюстрацій французької друкованої книги доби раннього Нового часу.

Суспільно-політична думка доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) була зорієнтована на стабільність суцього й головне завдання суспільства вбачала в забезпеченні його сталості й незмінності шляхом упередження змін, розбрату й війн. Усі зміни й потрясіння в суспільстві в кінцевому рахунку пояснювалися людськими вадами. Соціально-політична доктрина, яка виражала інтереси панівного класу, апелювала до морального обов'язку людини і вимагала від нього бути справедливим як заради досягнення головної мети життя – рятування душі, так і заради встановлення суспільного порядку й збереження його в постійності.

У добу раннього Нового часу відбувається формування фактора, про який ми інколи забуваємо – це процес становлення політичної культури суспільства, його психологічна подоба і характерні риси, відбувається процес формування буржуазного менталітету. І аналізуючи ту ж зовнішню політику та дипломатію, інституційні політико-дипломатичні, інституціонально-дипломатичні процеси, на нашу думку, необхідно обов'язково враховувати його вплив та роль у міждержавних і внутрідержавних відносинах.

Фактор політичної культури і книгодрукування як нового чинника формування та поширення тогочасної думки суспільства свій відбиток у Франції на її громадян з урахуванням попередніх традицій і перспектив розвитку держави, адже саме наприкінці XV – початку XVI століття починається процес формування націй і бурхливий ріст національної самосвідомості, процес етичного оновлення суспільства й становлення гуманістичної культури Франції, книгодрукування та французької книги [18, р.196-216, 639-696]. Ідеологи гуманізму й проповідники Реформації повсемірно здійснювали «очищення» ума від нашарувань минулого. Європа відчувала новий поштовх у духовному житті суспільства.

На рубежі Середньовіччя і раннього Нового часу відбувається процес зміни ментальних установок суспільства. За словами Жоржа Дюбі, суспільство раннього Нового часу характеризується не лише одними економічними основами, але і продукованими ним уявленнями про себе самого, адже люди частіше за все поводять себе у відповідності не з дійсними умовами життя, а й з тим образом, який вони уявно, на ментальному рівні сформувавши [19, р.147-168; 20].

Отже, шлях до нового не проходив по прямій висхідній лінії, а навпаки, при збереженні загальної схоластичної орієнтації, у ньому перепліталися елементи старого і нового способів мислення, старі й нові ментальні установки, траплялися і компроміси, але при цьому нове мислення вимагало свого прояву, і насамперед у питанні влади: що таке «влада» у новому світосприйнятті і реальне місце владаря-державця в цьому новому суспільстві, у період політичної та політико-дипломатичної інституціоналізації. Важливим фактором у прискоренні цих процесів був процес інституціонального розвитку книгодрукування у Франції та інших європейських державах XVI-XVIII століття.

Пояснення подій і фактів у контексті світорозуміння минулих поколінь відкриває нові шляхи до пізнання суспільства епохи доби нової історії й розуміння протистояння політичної теорії та політичної практики. Спроба побудувати модель політико-дипломатичної думки перехідної епохи, звичайно, не є вичерпною і остаточною. Практично всі вищезгадані підходи тією чи іншою мірою наближають нас до розкриття й розуміння своєрідності поглядів на владу, право, державу, внутрішню й зовнішню політику держави, дипломатію, книгодрукування і книгу як носія інформації, інформаційне суспільство, процеси їх інституціоналізації, а, відповідно, допомагають також скласти уявлення про людей тогочасної епохи та світогляд пересічної та непересічної особи доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.). Французька книга доби раннього Нового часу відіграла доленосну роль в історії, теорії та практиці французького державотворення, дипломатичної діяльності та гуманістичної культури Франції.

У нових політичних умовах формуються і нові погляди на зовнішню політику та дипломатію. Раніше інших найбільш послідовно ці нові погляди на державу та її зовнішню політику та дипломатію виклав у своїх працях Нікколо Мак'явеллі: «... державець, якщо він прагне зберегти владу, повинен набути уміння відступатися від добра і користуватися цим умінням залежно від потреби» [21, с.345], тобто вміти вступати і на шлях зла, якщо це необхідно. Ідеї та політичний реалізм Мак'явеллі, витоки якого чітко окреслюються у потребах епохи, поділяли видатні політичні діячі й дипломати Середньовіччя та раннього Нового часу [22, с.23-29].

Поряд із змінами в політичній, соціально-економічній, культурній сферах, формуються підвалини основ державної дипломатичної служби й відбувається інституціоналізація зовнішньої політики і дипломатії європейських держав.

Беззаперечно, саме Італія по праву вважається країною-фундатором постійної дипломатії. Перші спроби теоретичного обґрунтування постійної дипломатії та її форм здійснив відомий італійський політичний мислитель і публіцист того часу – Нікколо Мак'явеллі. Саме за його оцінкою, дипломатія вважалася війною на іншій території, а звичною зброєю – неправда й лукавство. Посли обов'язково мали добре знати історію. Історія, згідно з тлумаченням сучасника Н.Мак'явеллі – Філіпа де Коміна – це «пані усіх шахрайств, одурювань і віроломств» [23, р.140].

А Нікколо Мак'явеллі повчав до цього ж, що дипломат спочатку повинен виявити себе як із найкращого боку – «хорошою людиною», лояльним і відвертим, щоб опісля добиватися хитрощами довіри у своїх співрозмовників і вміти краще ошукувати в сприятливий момент [24, р.140].

У Франції вже наприкінці XV – початку XVI століття починають утверджуватися форми й методи дипломатії Нового часу. В Іспанії цей процес дещо стримувався, що можливо пояснювалося, на думку автора, певною системою поглядів (дещо консервативного до процесів інституціоналізації) її владарів-державців, які побоювалися створення постійної дипломатичної служби в Іспанії, як свого часу вони з пересторогою відносилися і до поширення та інституціоналізації юриспруденції. Так, наприклад, Мішель-Еквем де Монтень зазначає: «Король Фердинанд, надсилаючи колоністів в Індію, мудро передбачив, щоб серед них не було вчених законників, висловлюючи побоювання про те, що в Новому Світі розплодяться суди, адже саме юриспруденція як наука природно породжує суперечки й розбіжності у поглядах. Король, як у свій час і Платон, убачав, що будь-яка країна лише потерпає від юристів та медиків...» [25, с. 332]. Цілком ймовірно, що аналогічна точка зору поширювалася і на дипломатів, які мали багато спільного з юристами. Але цей стан був не надто тривалим. Іспанія, сприйнявши вочевидь позитивний досвід дипломатичної практики Франції у формуванні дипломатичної служби, розпочала цю справу й у себе, усвідомивши необхідність і доцільність існування постійної дипломатії.

Дипломатія значною мірою відображає політичну культуру суспільства. У свою чергу політична культура визначається культурною традицією та суспільно-політичною думкою, яка синтезує етнокультурні особливості даного суспільства і загальноцивілізаційні досягнення.

Не менш важливим аспектом даної проблеми, була і тенденція щодо релігійної мотивації зовнішньої політики і дипломатії держав Європи. Саме релігійний фактор у зовнішній політиці і дипломатії раннього Нового часу, у тих процесах, що їх супроводжували, зіграли досить помітну історичну роль. Але поряд із «шлюбною дипломатією» і релігійною мотивацією зовнішньої політики, які своїм корінням історично пов'язанні із Середньовіччям, наприкінці XV – першій чверті XVI століття зароджується й розвивається нова дипломатична традиція, а саме – раціоналістична.

Досить відомим, авторитетним, яскравим і визначним представником даного напрямку по праву вважається Філіп де Комін. Проблема міждержавних відносин, зовнішньої політики і дипломатії, політичних інститутів та процесів набуває у суспільно-політичній думці нового трактування. Адже та, що існувала

раніше за основу основ брала особисті відносини між владарями-державцями, які базувалися на принципах християнської та рицарської моралі. Дані погляди виконували в той же час функції історичної концепції [26, р. 197-198]. Її виразниками були – Ж. Шатлен, О. де Ла Марш, Ж. Моліне, Ж. д'Отон [27]. Проте, з другої половини XV століття рицарська етика швидко втрачає своє значення [28]. Її почали витісняти прагматичні норми, що найбільш повний вираз на початку XVI століття отримало у Філіпа де Коміна. Зіткнення інтересів держав набуває у нього об'єктивний та незалежний від волі владарів-державців характер. У їх волі лише можливість приректи результат зіткнень, обравши найбільш вірний, на його думку, політичний засіб.

Отже, у подіях історичного минулого і сучасного йому соціально-політичного життя Філіп де Комін зміг виявити не боротьбу божественного й земного, добра й зла, доброчесності й пороків, яку в тій чи іншій формі вбачала вся попередня середньовічна історіографія, а природне зіткнення приватних інтересів й інтересів окремих людських суспільств, перш за все – держав.

Серед політичних засобів Філіп де Комін рішуче віддає перевагу дипломатії. Дипломатія для Ф. де Коміна – це мистецтво, у якому державець має можливість віднайти найкраще застосування своєму розуму, досвіду, мудрості. У своїх «Мемуарах» Ф. де Комін залишив багаточисленні поради та настанови у справі, в якій він був визнаним майстром-віртуозом, дипломатом із великим практичним досвідом [29]. Саме в них особливо виразно виявляється його прагматична думка, звільнена від середньовічної рицарської й християнської етики.

Міркування Ф. де Коміна про дипломатію завжди приваблювали увагу дослідників, за звичай, порівнюючи в цьому плані Філіпа де Коміна з Ніколло Мак'явеллі [30, р.113-115]. Французький політик, дипломат Ф. де Комін, як і відомий його італійський колега, виявляє повну безпринципність у своїх правилах проведення політичної гри, але, щоправда, не виправдовує політичні вбивства. Він, наприклад, настійно рекомендує дипломатичне шпигунство, підкуп за сприяння послів людей в оточенні супротивника і схвально відзивається про тих мудрих владарів-державців і послів, які вміють це робити. Для нього дипломатія – це утаєна боротьба, в якій виграють наймудріші [31, р. 220].

Незважаючи на тісний взаємозв'язок понять «дипломатія» і «війна» на рубежі Середньовіччя і ранньої Нової історії, Ф. де Комін не протиставляє їх, вважаючи, що одна має підтримувати іншу. Військові перемоги мають закріплюватися за столом переговорів: «Коли б не велиси переговори між англійцями й французами, розумом і вправністю французи завжди брали верх над англійцями» [32, р. 221]. Ф. де Комін дає настанови вирішувати воєнні проблеми за допомогою дипломатії, а не на полях воєнних битв: «Необхідно остерігатися битв і не покладатися на мінливі долі, якщо тільки цих битв можливо уникнути» [33, р. 221].

Війну в якості політичного засобу Комін визнає лише у випадку її неминучості, що, проте не заважає йому відноситись з глибокою повагою до державців, які зробили на неї ставку у своїй політиці і досягли успіху, як, наприклад, Мехмед II, турецький султан, що здійснив вдале узяття Константинополя. Але і для успішного ведення війни потрібен перш за все великий розум, адже «при наявності усього необхідного для завоювань, якщо немає дуже великого розуму, то все інше нічого не варто...» [34, р.189].

Для Ф. де Коміна не існує справедливих і несправедливих воєн, оскільки він відмовляється від самого критерія моральної справедливості; він часто трактує війну як акт божественного правосуддя, але ніколи – людського. Таким чином, для Коміна політична історія є вже, на відміну від його попередників, як поле змагань для розуму й дурості, мудрості й невігластва, і як головний засіб цієї боротьби – дипломатія.

Аналогічні позиції відстоює і його сучасник – Ніколло Мак'явеллі. Його погляди знайшли відображення в «Історії Флоренції» [35]. У цьому творі він проголошує й обґрунтовує думку про те, що між проявами внутрішньої та зовнішньої політики, між станом країни, її дипломатією й війнами існує безпосередній взаємозв'язок, що війна – це момент суспільно-політичного життя, продовження в інших формах певної політики. Ця думка, яка на сьогодні є досить тривіальною, в XVI столітті була абсолютною новою.

Пристрасний заклик до миру прозвучав у першій чверті XVI століття зі сторінок трактату видатного гуманіста доби Відродження Еразма Ротердамського «Жалоба мира!» [36, р. 625-642]. Трактат не був спеціально присвячений проблемам Європи, він торкається більш широкого кола питань. Але, цілком можливо, що саме з Еразма в історії європейської суспільно-політичної думки набуває поширення проблема війни й миру, ідеї вічного миру, почала формуватися широка європейська традиція, що ґрунтувалася на переконанні у можливості досягнення такого загальнолюдського ідеалу як вічний і справжній мир.

Змальовуючи картину воєн і повсякденного ворогування, Еразм бере приклади переважно з життя європейських держав, бо саме він був безпосереднім свідком подій Італійських воєн, перебуваючи з 1492 по 1499 роки у Франції й Італії [37]. Різкій критиці піддає автор різні союзи. «Цілковитий мир ґрунтується не на лігах і конференціях, із яких, як ми знаємо й бачимо, як часто народжуються та починаються війни. Джерело, із якого починається це зло, має бути очищене від злих помислів і бажань, які породжують розбрат і суперечки» [38, р. 34]. Трактат Еразма заклав основи загальногуманістичних традицій у питаннях війни й миру. Він виокремлюється серед інших творів подібного типу того часу своєю демократичною спрямованістю, критикою церкви і королівської влади за їх нездатність і небажання сприяти утвердженню миру, щирим і палким закликом до миру. Зрозуміло, що він не позбавлений відбитку певної обмеженості та умовностей, а моральні й етичні категорії, якими оперує автор, багато в чому були далекими від реального життя.

Зазначаючи про необхідність постійного усунення причин і мотивів війни, Еразм виступає із закликом: «Нехай же усі люди об'єднаються проти війни, всеосяжно, прославляючи мир» [39, р. 637F].

Вплив Еразма Ротердамського на сучасників був колосальним. У століття безперервних воєн він не втомлюється боротися за мир між державцями Європи. В іншому своєму творі – «Похвала Глупоті» («Moriae Epitium») [40; 41]. – він висловлює відразу до війни, відповідальність за яку несуть носії влади, а отже,

перш за все, державці. У «Похвалі Глупоті» війна подається як одне з найбільш тяжких і ганебних колективних проявів усе тієї ж усевластної Глупоти.

Суспільно-політична думка раннього Нового часу (XVI- XVIII ст.) була зорієнтована на стабільність суцього й головне завдання суспільства вбачала в забезпеченні його сталості й незмінності шляхом упередження змін, розбрату й війн. Усі зміни й потрясіння в суспільстві в кінцевому рахунку пояснювались людськими вадами.

Саме жадібність, гординя й заздрість спонукають людей зазіхати на статус і власність інших осіб. «Достеменно відомо, що будь-яка людина, яка учиняє напад на іншу, спонукається до цього гординею, пихатістю, жадібністю й заздрістю» [42, р.118]. Але якщо люди стануть високоморальними і «кожен» без сперечань буде задовольнятися тим, що має, то настане мир і злагода, – словом, суспільство буде справедливим. Проблема справедливих і несправедливих воєн палко обговорювались у суспільстві початку доби раннього Нового часу, оскільки Італійські війни вже гриміли артилерійськими залпами. За традицією, яка пов'язується з ученням Аврелія Августина, припустимими визнавалися лише справедливі, або священні війни, які ведуться на захист віри й справедливості. Саме цими чинниками вмотивовували свої італійські походи французькі королі – Карл VIII та Людовік XII.

Зло, яке приносить війна, виправдовувалося лише її справедливістю. «Необхідно, щоб предмет позову був надто справедливим, обґрунтовувався правом і угодний богу, все це дасть підстави для виправдання жорстокості під час війни» [43, р. 389].

Отже, соціально-політична доктрина, яка виражала інтереси панівного класу, апелювала до морального обов'язку людини і вимагала від нього бути справедливим як заради досягнення головної мети життя – рятування душі, так і заради встановлення суспільного порядку й збереження його в постійності. Проблема війни й миру, війни й дипломатії хвилювали сучасників кінця XV – першої половини XVI століття. Вони перебували у пошуку відповідей на ті питання, які ставила перед ними об'єктивна реальність. Адже цей період європейської історії, і зокрема – в історії Франції – не міг залишити нікого байдужим, так як «мир і злагода – першочергово необхідні речі для королів і держав» [44, р. 254].

Пояснення подій і фактів у контексті розвитку суспільно-політичної думки та світорозуміння минулих поколінь відкриває нові шляхи до пізнання суспільства епохи доби Нової історії й розуміння протистояння політичної теорії та суспільно-політичної практики провідних держав-гравців у політичній грі тогочасної Європи – Франції, Іспанії, Італії та ін.

Спроба побудувати узагальнену модель політико-дипломатичної думки початку перехідної епохи, звичайно, не є вичерпною і остаточною. Практично усі вищезгадані підходи тією чи іншою мірою наближають нас до розкриття й розуміння своєрідності поглядів на владу, право, державу, дипломатію, внутрішню й зовнішню політику держави, процеси їх інституціоналізації, а, відповідно, допомагають також скласти уявлення про людей тогочасної епохи, їх світогляд і ментальні установки.

Доба раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) – це період інституціоналізації принципово нового суспільно-політичного порядку в Європі, утвореного територіальними державами, та формування нової інституціонально-дипломатичної практики.

Джерела та література

1. Циватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К. : «ДЕМІД», 2000. – Вип.4. – С. 268-274.
2. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время: Монография / отв. ред. Т.П. Гусарова. – М. : КДУ, 2011. – 600 с.
3. Ивонин Ю.Е. У истоков европейской дипломатии нового времени / Ю.Е. Ивонин. – Минск : Изд-во «Университетское», 1984. – 160 с.
4. Цатурова С.К. Формирование института государственной службы во Франции XIII-XV веков / С.К. Цатурова. – М. : Наука, 2012. – 638с.
5. Маккенни Ричард. XVI век. Европа. Экспансия и конфликт / Р. Маккенни. – М., 2004. – С. 95-125.
6. Циватий В.Г. Франко-испанские отношения конца XV – начала XVI века / В.Г. Циватий. Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. – Всеобщая история, 1995. – 251 с.
7. Le Goff J. Les mentalités: une histoire ambiguë / Ed. J. Le Goff, P. Nora // Faire de l'histoire.III. – Paris, 1974. – P. 76-94.
8. Vovelle M. Idéologies et mentalités/ M.Vovelle. – Paris, 1982.
9. Chartier R. Histoire intellectuelle et histoire des mentalités. Trajectories et questions // Revue de Synthèse. – Sér.3. – 1983. – V.8. – P. 277-307.
10. Кальер Ф., де. О способах ведения переговоров с государями: Перевод первого французского издания 1716 г. / Ф. де Кальер. – М. : Б.и., 2000. – 208 с.
11. Коммин Филипп де. Мемуары / Ф. де Коммин; пер. с франц. Ю.П. Малинин. – М. : Наука, 1987. – Кн.1. – Гл.XIV. – С. 299-309.
12. Commines Ph.de. Mémoires / Ph. de Commines. – Paris, 1924-1925. – Т.3. – Ch.VIII.
13. Commines Ph. de. Mémoires / Ph. de Commines. – Paris, 1924-1925. – Т. 3. – Ch.VIII. – P. 220.
14. Гринишина І.І. Еволюція французької книжки: від книгодруку до інтернету / І.І. Гринишина, Т.М. Марченко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – Вип.5. – Ч.2. – С. 27-30.
15. Книга в культурі Возрождения. – М. : Наука, 2002. – 270с.
16. Историческая память в культуре эпохи Возрождения / отв. ред. Л.М. Брагина. – М. : РОССПЭН, 2012. – 335с.
17. Эльфонд И.Я. Образ власти: Pro et contra. Политическая мифология, пропаганда и культура во Франции XVI в. / И.Я. Эльфонд. – Саратов, 2011. – 244с.
18. Lecointe J. L'ideal et la Différence: La perception de la personnalité littéraire la Renaissance / J. Lecointe. – Genève, 1993. – P. 196-216, 639-696.
19. Duby G. Histoire sociale et idéologies des sociétés / G. Duby // Faire de l'histoire. I. – Paris, 1974. – P. 147-168.

20. Mowat Robert Balmain. A History of European Diplomacy (1451-1789) / R.B. Mowat. – London : Hamden-Connecticut: Archon Books, 1971. – 311 p.
21. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли // Макиавелли Н. Избранные сочинения. – М. : Художественная литература, 1982. – С. 345.
22. Namer E. Machiavel / E. Namer. – Paris : Presses universitaires de France, 1961. – P. 23-29.
23. Цит. по: Mousnier Roland. Le XVIe et XVIIe siècle / R. Mousnier – Paris : Presses universitaires de France, 1965. – Т.4. – P. 140.
24. Цит. по: Mousnier Roland. Le XVIe et XVIIe siècle / R. Mousnier – Paris : Presses universitaires de France, 1965. – Т.4. – P. 140.
25. Монтень Мишель. Опытты / М. Монтень. – М. : Голос, 1992. – Кн.3. – Гл.ХІІІ. – С. 332.
26. Huizinga J. Men and Ideas / J. Huizinga – N.Y. : Free Press, 1960. – P. 197-198.
27. Molinet J. Chronique / J. Molinet / Ed.Buchon. – Paris, 1827-1828. – 5 vol.
28. Demurger A. Chevaliers du Christ. Les orders religieux – militaires au Moyen Âge (XI-XVI-e siècle) / A. Demurger. – Paris, 2002. – 566p.
29. Див. дет.: Commines Ph.de. Mémoires... – Paris, 1924-1925. – Т.3. – Ch.VIII.
30. Bourilly V.-L. Les idées politiques de Ph. de Commines / V.-L. Bourilly // Revue d'histoire moderne et contemporaine 1889. – Т.1. – №1. – P. 113-115.
31. Commines Ph.de. Mémoires... / Ph.de Commines – Paris, 1924-1925. – Т.1. – Ch.VIII. – P. 220.
32. Commines Ph.de. Mémoires... / Ph.de Commines – Paris, 1924-1925. – Т.1. – Ch.VIII. – P. 221.
33. Commines Ph.de. Mémoires... / Ph.de Commines – Paris, 1924-1925. – Т.1. – Ch.VIII. – P. 121.
34. Commines Ph.de. Mémoires... / Ph.de Commines – Paris, 1924-1925. – Т.1. – Ch.VIII. – P. 189.
35. Макиавелли Н. История Флоренции / Н. Макиавелли; пер. с ит. Н.Я.Рыковой. – Л. : Наука, 1987. – 442 с.
36. Erasmi R. Querella pacis undique ejectae profligataeque // Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia ... recognovit Johannes Clericus Lugudum Batavarum, 1703-1716. – Т.4. – P. 625-642.
37. Opus epistolarum. Des Erasmi Roterodami / Ed. P.S. Allen et H.M. Allen. – Oxonii, 1906-1958. – Т.1-12.
38. Opus epistolarum. Des Erasmi Roterodami / Ed. P.S. Allen et H.M. Allen. – Oxonii, 1906-1958. – Т.7. – P. 34.
39. Opus epistolarum. Des Erasmi Roterodami / Ed. P.S. Allen et H.M. Allen. – Oxonii, 1906-1958. – Т.4. – P. 637.
40. Эразм Р. Похвала глупости / Р. Эразм. / Пер. П. Губера. – М. : Художественная литература, 1983.
41. Эразм Р. Похвала глупости / Р.Эразм. – М. : Сов. Россия, 1991.
42. Buil J. de. Le Jouvence / J. de Buil / Ed.C.Favre et L.Lecestre. – Paris, 1887. – Т.1. – P. 118.
43. Lannoy G. de. Oeuvres / G. de Lannoy / Ed.Ch. Potvin. – Louvain, 1878. – P. 389.
44. Masselin J. Journal des Etats Généraux de France tenus à Tours en 1484 / J. Masselin / Ed. A. Bernier. – Paris, 1835. – P. 254.

Циватый В. Г. Франция и европейская общественно-политическая мысль XVI-XVIII веков: институционально-дипломатический аспект

В статье анализируется внешняя политика и дипломатия европейских государств раннего Нового времени (XVI-XVIII веков). Особое внимание уделяется институциональному развитию общественно-политической мысли и институционально-дипломатической практике Франции. Определены направления развития теории и практики внешней политики и дипломатии в Европе раннего Нового времени (XVI-XVIII веков), особенности их формирования и становления во Франции.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, модели дипломатии, институционализация политики, Франция, Европа, раннее Новое время (XVI-XVIII вв.).

Tsivatyi V. G. France and European Public and Political Opinion time (XVI-XVIII centuries): institutional and diplomatic aspect

The article deals with the analysis of the foreign policy and diplomacy of the European states of the early Modern time (XVI-XVIII centuries). Particular attention is given to the institutional development of public and political opinion as well as to the institutional and diplomatic practices of France. The directions of the theoretical and practical development of diplomacy and foreign policy in Europe of the early Modern time (XVI-XVIII centuries) are defined, as well as their formation peculiarities in France.

Keywords: foreign policy, diplomacy, models of diplomacy, institutionalization of policy, France, Europe, early Modern time (XVI-XVIII centuries).

УДК 929 Бісмарк: 94 (430)"1879/1880"(043.3)

Л. Л. Гончаренко

ОТТО ФОН БІСМАРК ТА САМОАНСЬКИЙ ЗАКОНОПРОЕКТ 1879–1880 рр.

У статті досліджено причини визнання канцлером Отто фон Бісмарком необхідності активізації колоніальної політики Німецької імперії в 1879–1880 рр. Особливу увагу приділено поглядам рейхсканцлера на колоніальну політику. Розглянуто ставлення представників промислових і банківських кіл до активізації колоніальної експансії Німеччини. Охарактеризовано дискусію в німецькому суспільстві щодо Самоанського законопроекту та перспектив придбання заоканських колоній. Висвітлено причини провалу цього законопроекту в рейхстазі.

Ключові слова: Німеччина, Отто фон Бісмарк, канцлер, рейхстаг колоніальна політика, Самоа.